

Barnen på bruket

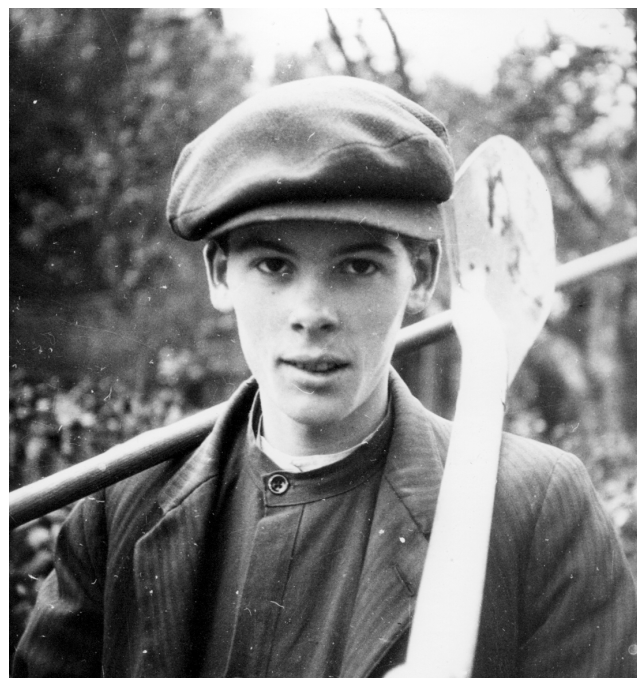
Många anställda levde hela sitt liv på Tumba bruk. De föddes, gick i skola, arbetade, bildade familj och dog där.

Födelsedagskalas 1919.

Barnen på bruket levde för det mesta tillsammans med sin familj, men det fanns också föräldralösa. En del av de föräldralösa barnen hade fått komma till bruket från det stora barnhuset i Stockholm.

Barnens liv och vardag på bruket har varierat under olika århundraden. Alla barn på bruket fick gå i skola, men de fick också arbeta och lära sig ett yrke.

Thure Anzelius

Arbete

På 1700- och 1800-talen finns det barn i Sverige som lever på att tigga. En del av dem hamnar på fattighus eller barnhem. Många av barnen får arbete hos hantverkare eller inom industrin.

För en bruks- eller fabriksägare är det nämligen lönsamt att använda barnarbetskraft eftersom barnen får knappt hälften av en vuxen mans lön.

I slutet av 1800-talet har lärpojkar 65 timmars arbetsvecka. Det betyder att de arbetar nästan 11 timmar per dag. År 1900 blir det lag på att barn som arbetar inom industrin måste vara minst 12 år. För barn under 13 år begränsas arbetstiden samtidigt till 6 timmar per dag och för de som är över 13 år till 9 timmar per dag. Den som är under 15 år kan också få ledigt för att gå i skolan.

När barnen inte går i skolan måste de arbeta. Även hemma får de arbeta, till exempel hjälpa till i hemmet, sköta trädgårdstjapporna och ta hand om djuren.

UPPGIFT

å de tider, då för minderårig arbetet
börjas och slutas

vid *Riksbankens Pappersbruk*

<i>För minderåriga under 13 år</i>	<i>För minderåriga öfver 13 år</i>
under skoltiden kl. 6 f.m. — 2 e.m.	Skolpliktiga kl. 6 f.m. — 2 e.m.
Arbetet börjar: — — — — — — — — — — — — — — —	Arbetet börjar: — — — — — — — — — — — — — — —
under skoltiden kl. 8:30 f.m. — 5:30 e.m.	Skolpliktiga kl. 8:30 — 5:30 e.m.
Arbetet slutar: — — — — — — — — — — — — — — —	Arbetet slutar: — — — — — — — — — — — — — — —

Rasterna infalla:

f.m. kl. 8:30	— 9	— 10:30	— 10:45
e.m. 1	2	4	4/15

Tumba den 26 Maj 1902

Joh. Gustafsson
Förstaden

N:o 100. Hase W. Tullberg, Stockholm. — O. A.

Barnens arbetstider på Bruket år 1902.

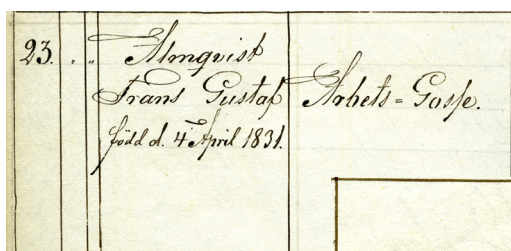
Arbetare vid Tumba bruk 1918-19. Bilden är beskuren.

Barn i arbete

För några av barnen blir det inte mycket tid över för skolan. Det beror på att de måste arbeta på bruket.

Frans Gustaf

Den 30 mars 1843 skrivs Frans Gustaf Almqvist in i skolan på bruket. Han är då tolv år. Lite kunskaper har han redan, han kan läsa ganska bra. Men hur står det egentligen till med kunskaper om katekesen? Magister Zäther skriver med snirklig handstil att Frans Gustaf läser Luthers Lilla katekes till andra stycket. Uttalet är mycket osäkert.

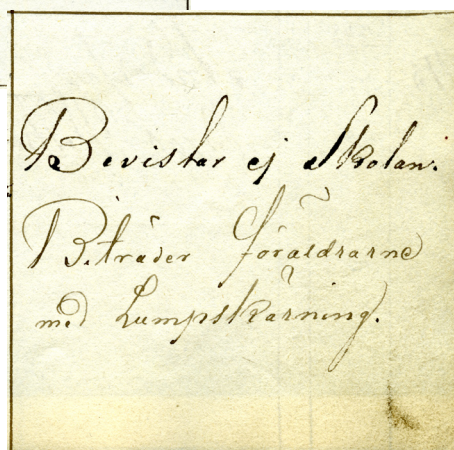
Magistern skriver inte dit något namn eller yrke på Frans Gustafs pappa, som han annars brukar göra. Det står arbetsgosse, kort och gott. Några av hans skolkamraters pappor är arbetare, en annan smed och där finns också en mjölnare. Varför nämns inte Frans Gustafs pappa? Kan det vara så att han kommer från det stora barnhuset i Stockholm?

Frans Gustaf får väldigt lite tid över till skolan. Magister Zäther skriver att Frans Gustaf är: "Använd i Brukets göromål; hvarför högst sällan någon tid blifver öfver för undervisningens begagnande."

När Frans Gustaf går ut skolan har han lärt sig Lilla katekesen. När han läser är han säker på hur han ska uttala orden och han kan förklara vad katekesen handlar om.

Anna Maria

Anna Maria Öberg föds den 17 december 1832. Hon har två bröder och en syster. Hennes pappa Anders är formare på bruket. Anna Marias mamma heter Anna. Hon arbetar med att skära lump. Hon får också utbilda sig till barnmorska på brukets bekostnad. I över 50 år hjälper hon till när barn föds på Tumba bruk.

På hösten 1843 skrivs Anna Maria in i skolan. Hon är då 11 år. Troligtvis har hon redan innan dess fått lite undervisning, eftersom hon läser rent och tydligt. Men Anna Maria kan inte gå i skolan särskilt ofta. "Bevistar ej skolan" skriver magistern. Hon

måste hjälpa sin mamma med lumpskärning på bruket. Anna Marias tre år yngre syster, Sofia Wilhelmina, hjälper också till.

Lumpen kommer i stora lass och består mestadels av trasiga, gamla kläder. Först skall lumpen sorteras efter material och färg. Sedan skall alla knappar och hakar skäras bort. Fickor måste tömmas och skäras upp. Det är ett smutsigt och dammigt arbete. Till sist skall lumpen skäras upp i mindre, jämnstora bitar.

När Anna Maria skrivs ut från skolan, på hösten 1844, kan hon räkna och skriva något. Hon kan också återge 37 bibliska berättelser utantill. Det är duktigt av henne, eftersom det inte funnits mycket tid över för skolarbetet.

Skola

På 1720-talet blir det föräldrarnas eller förmyndarnas skyldighet att se till att deras barn lär sig läsa. Fram till dess har det varit kyrkans ansvar. Först 1842 blir det lag på att barn ska gå i skolan.

Under årens lopp sköts skolundervisningen på Tumba bruk av olika personer. När bruket är alldeles nytt, 1757, undervisar församlingens präst barnen. De får öva sig på att läsa och lära sig katekesen. Det är inte alla barn, i samhället utanför pappersbruket, som får undervisning på den här tiden. År 1842 får Tumba bruk en folkskola med en utbildad lärare. Då har skolan 40 elever mellan sju och femton år.

På bruket finns det inget särskilt skolhus, istället används olika hus vid olika tillfällen. Under åren 1837-1864 får de små barnen lära sig att läsa hos Moster Carolina i Kölnan. Från 1828 får de större barnen använda Klockhusets kvarnkammare som klassrum och på 1850-talet håller man till i den så kallade Gula byggnaden. Lite längre fram, 1865 flyttar skolan till sist till Stora stenhuset.

I skolan läser barnen om den bibliska historien och katekesen. I mitten av 1800-talet kommer böcker i rättstavning och välskrivning. Andra nya ämnen är räkning, geografi och Sveriges historia.

Skolmostrar och läsmästare

På den här tiden finns det många tunga kroppsarbeten. De som av olika orsaker inte kan ta ett sådant arbete, men är läskunniga, kan i stället arbeta till exempel som lärare. Vanligtvis kallas de för skolmostrar eller läsmästare eftersom de inte är utbildade lärare.

Skolklass år 1906 med sin lärare Peter Lagerblad.

Lärare i skolan

Skolundervisningen sköts under årens lopp av många olika personer. Några av dem är Carolina Öman och Erik Castegren.

Moster Carolina

Carolina Öman föds 1788 på Ekerön i Mälaren. Det visar sig snart att lilla Carolina är halt. På grund av det kommer hon att ha svårt att arbeta i ett hushåll eller på en lantgård när hon blir äldre.

År 1804 skrivs Carolina in som piga på fattighuset i Botkyrka, där hon försörjer sig på att lära barn läsa. År 1837 ber förvaltaren på Tumba bruk Carolina att flytta till bruket. Hon får ansvar för att undervisa småbarnen i läsning.

Carolinas kammare i Kölnan används som klassrum och kallas skämtsamt för Carolinska institutet. Det händer ibland att barnen sticker nålar i vägglöss och flugor, som det finns gott om i kammaren. Det tycker inte Carolina om. Kommer hon på barnen får den skyldige snabbt en smäll av hennes röda näsduk. Bestraffningar är annars inte så vanliga hos Carolina, hon tycker nämligen att det är bättre med vänlighet, omtanke och uppmuntran. Om barnen sköter sig väl kan det hända att de får karameller eller småslantar. Då brukar Carolina säga att tuppen i ABC-boken har "värpt" dem.

Carolina gifter sig aldrig och hon får inte heller några barn. Hon dör i lunginflammation när hon är 76 år.

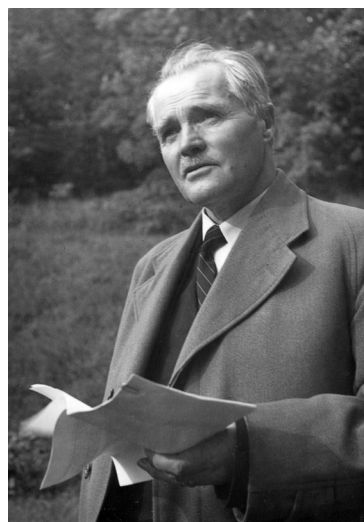

Erik Castegren

Erik Castegren föds i Nässjö 1880. Den 1 augusti 1908 anställs han som överlärare vid Tumba bruks skola. Innan dess har han hunnit arbeta som lärare vid Huskvarna skola. Castegren är en engagerad man och är bland annat med och driver igenom att Botkyrka, som första kommun i landet, får fria läromedel i folkskolorna. Castegren undervisar också sina egna barn i skolan. En av dem är dottern Inga, som har skrivit en av berättelserna du kan läsa här intill. År 1929 håller Castegren sin sista examen och blir samtidigt den sista läraren på skolan.

Castegren är en hängiven hembygdsforskare som har många personliga kontakter med Tumba bruks befolkning. Han samlar på berättelser om bruket och forskar också i brukets arkiv. På sin 90-årsdag tilldelas Castegren ett stipendium av kulturnämnden för sina insatser i hembygdsarbetet och annan verksamhet.

Erik Castegren avled 1975.

Skolan och böcker

I Folkskolestadgan, som kommer 1842, finns det stöd för att skolorna ska ha ett bibliotek. Vid den tidpunkten har Tumba bruks skola redan ett eget mindre bibliotek, som bruket bekostat. De flesta av böckerna handlar om biblisk historia, geografi och Sveriges historia.

Bokpremier

De elever som inte skolkar och dessutom får bra studieresultat kan få en bokpremie som belöning och uppmuntran. Lärarna är nogga med att anteckna vem som de ger en premie och vilken bok de får.

Här är några exempel på böcker som lärarna tyckte passade för ungdomarna på bruket under åren 1863-1919.

Guds öga vakar av Emily Nonnen

Populär botanik av Knut Torén

Frithiofs saga av Esias Tegnér

Fänrik Ståhls sägner av Johan Ludvig Runeberg

Robinson Kruse av Daniel Defoe

Onkel Toms stuga av Harriet Beecher Stowe

Ur vår tids litteratur av Selma Lagerlöf

Läsning för barn av Zacharias Topelius

Från pol till pol av Sven Hedin

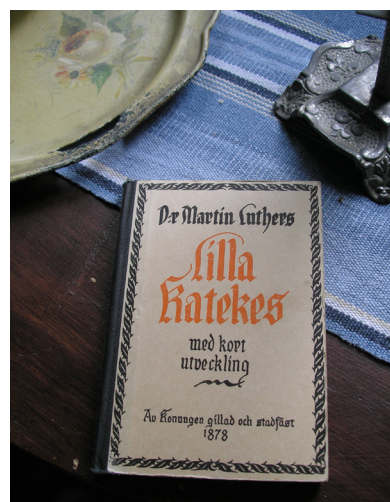
I Hönslösa och Halmåkra av Henrik Wranér

Katekes

Ordet *katekes* kommer från det grekiska ordet *katēchēsis* som betyder undervisning. Katekesen var från början en sammanställning av det viktigaste inom kristendomens lära.

På 1500-talet slår boktryckarkonsten igenom. Då blir katekes benämningen på den bok som fungerar som lärobok i kyrkan. I Sverige används Martin Luthers Lilla katekes från 1529. Lilla katekesen är tänkt att användas av vanliga människor. Den är indelad i olika avsnitt, så kallade stycken, som handlar om Tio Guds bud, trosbekännelsen, Fader vår, dop och nattvard. Alla stycken innehåller frågor och svar.

Från mitten av 1500-talet ingår lilla katekesen som en del i psalm- och ABC-böcker. Katekesen används i skolans undervisning fram till år 1919.

Barnens fritid

Det finns inte många skrivna berättelser från 1700- och 1800-talen som handlar om barnens fritid på bruket. Men förvaltarsonen Herman Säterberg skriver ner sina levnadsminnen 1894. På 1900-talet får barnen så småningom mer tid att vara barn och det visar sig också i deras egna berättelser.

Herman Säterberg

Herman Säterberg föds på Tumba bruk 1812.

Som liten älskar han att vara ute i naturen.

Herman och hans syskon har en privatlärare eftersom deras pappa är förvaltare på bruket. Så fort han inte har några lektioner, passar han på att vara ute och leka med sina syskon.

Herman berättar om vad barnen gör i Tumba. På sommaren kan barnen lära sig simma eller fiska i sjöarna. Det händer också att de åker höskrinda. I trädgården plockar de frukt och bär att äta. På vintern går det bra att åka skridskor på sjöarna, och i backarna ner mot Tumbadalen kan de åka kälke. Under de långa vinterkvällarna spelar Herman ofta på en liten fiol, som den gamle klockaren i Salem har gjort.

När Herman blir äldre skriver han dikter om våren, och flera av dem tonsätts av kompositören Otto Lindblad. En del av sångerna sjungs fortfarande som till exempel "Glad så som fågeln" och "Vintern rasat ut bland våra fjällar". Du känner säkert igen sångerna om du har varit och tittat på någon majbrasa eftersom de ofta brukar sjungas då.

• • • • •
• På 1890-talet finns det en
• skridskoklubb och 1908
• bildar några ungdomar
• Tumba idrottsklubb. Senare
• bildas också Tumba bruks
• idrottsförening, där man kan
• spela fotboll och ishockey,
• utöva friidrott och orientera.
• • • • •

Hur jag tillbringar en lördags- eftermiddag.

Av Inga Castegren

På lördagen, när jag kommer hem från skolan, är jag gladare än vanligt, för då har jag en lång tråkig vecka bakom mig och en härlig söndag framför mig. När jag ätit, går jag i allmänhet till en kamrat och leker, om mamma och jag inte skall åka till Stockholm eller något sådant. I lördags åkte jag skidor långt uppåt Vretarna. Det var skare, och det gick mycket bra att åka. Jag och min kamrat åkte i en brant backe, och jag satte mig två gånger. Men det var bara roligt! När vi åkt skidor ett par timmar, tröttnade vi på det och åkte sparkstötting istället. Vi åkte till bagare Ålander först och köpte gott.

Så åkte vi ned till Tumba station och tittade på tågen. Sedan åkte vi vidare över järnvägsbron och bortåt Hamra gård. Men ute på ängen blåste det, så att vi snart vände om. Vid gamla sjukstugan kom en släde, och vi fingo hänga efter ända hem till Stenhuset. På lördagskvällarna brukar jag gå på bio, om det är någon trevlig film, eller läser jag ut min lånbok. Eller spela Bo och jag något sällskapsspel. Jag lägger mig alltid sent på lördagskvällen ty jag vet, att nästa morgon får jag sova, hur länge jag vill.

Inga Castegren var dotter till överläraren på Tumba bruk, Erik Castegren. Berättelsen skrevs under 1920-talets senare del.